

نگاهی به کتاب

آموزش کلام اسلامی

(۱- خداشناسی)

● رضا غلامی

کلام اسلامی علمی است که ضمن تحقیق بنیادی درباره اصول عقاید اسلامی و پاسخگویی به سوالات مطروحه، به دفاع و رد شبهات و ایرادات وارده بر دین می پردازد؛ اعم از آن دسته عقایدی که جزء عقلیات و قابل فهم و درک برای انسان باشد و آن دسته از عقایدی که جزء نقلیات و غیر قابل فهم و درک برای انسان باشد. لذا «علم کلام در عین اینکه یک علم استدلالی و قیاسی است، از نظر مقدمات و ماده ای که دراستدلالات خود به کار می برد مشتمل بر دو بخش عقلی و نقلی می باشد.»

درباره ضرورت پیدایش علم کلام باید گفت: زمان ظهور کلام اسلامی مصادف است با زمان پدید آمدن سوال، شبهه و اختلاف فکری نسبت به مسایل اعتقادی؛ لذا کلام یکی از با قدمتترین شاخه های علوم دینی است که ضرورت تأسیس آن در بدو آغاز تبلیغ دین مقدس اسلام توسط پیامبر اکرم (ص) احساس می شده است، چنانکه خاندان متعال نیز در قرآن کریم می فرمایند: *فلولا نفر من کل فرقه منهم طائفه لیفتقوها فی الدین و لیفتقروا قومهم اذ رجعوا الیهم لعلهم یحذرون (توبه/ ۱۲۲)*

در تفسیر این آیه شریفه، تفقه در دین تنها شامل استنباط احکام شرعی یا به عبارتی فقه نمی شود. بلکه تفقه اعم است از فقه مشهور و کلام که به تعبیر محقق داماد - علیه الرحمه - کلام نیز خود فقه اکبر است.

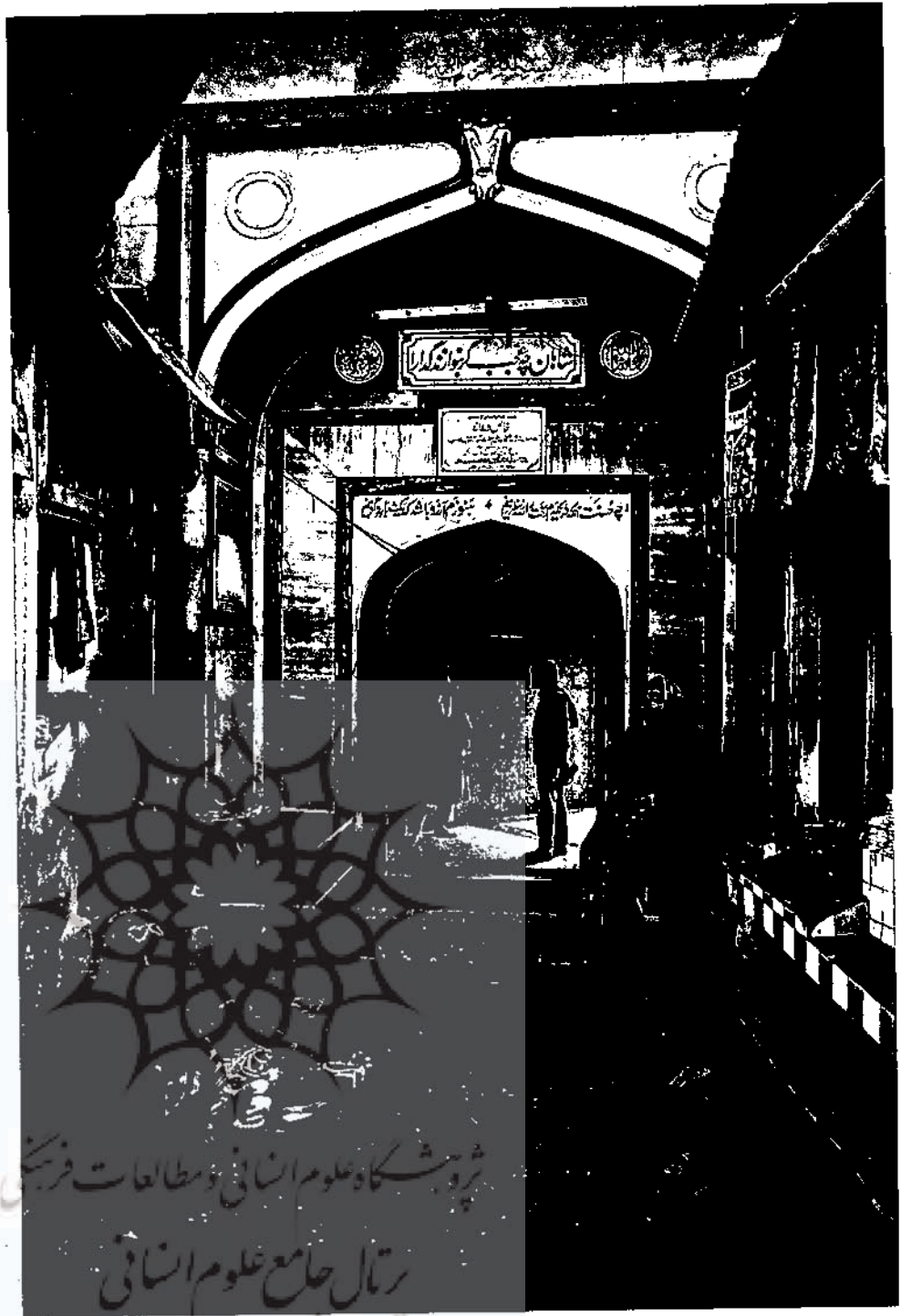
اکبر بودن کلام در مقوله تفقه شاید از آنجا ناشی شود که کلام به نوعی مبانی و بنیاد فقه یا به عبارتی دیگر به مثابه اصول موضوعه فقه و اجتهاد است و لازم است مقدم بر فقه بدان پرداخته

حضرت به سه قسم تقسیم شده اند: نفسانی، بدنی و خارجی. فضایل نفسانی تحت عنوان ایمان، علم، خبر دادن از غیبت، شجاعت، زهد، کرم، استجاب دعا و حسن خلق و حلم مورد بررسی قرار گرفته اند. به فضایل بدنی در دو بخش عبادت و جهاد پرداخته شده است. و فضایل خارجی تحت عنوان این چهار مطلب بررسی شده اند: نسب، همسر و فرزندان، محبت آن حضرت و اینکه آن حضرت صاحب حوض و لواء و صراط و اذن است.

در مجموع، کتاب به گونه ای نسبتاً جامع به مساله امامت و مباحث آن پرداخته (گرچه سه مبحث اول کتاب مختصرترند) و به شیوه ای علمی و دور از تعصب، با استناد به مصادر اهل سنت و نیز دلایل مسلم عقلی به اثبات امامت امیرالمومنین (ع) و نیز فضایل آن حضرت پرداخته است.

ترجمه فارسی کتاب

ترجمه فارسی کتاب در عین صحت و برخوردار از دقت لازم، بسیار روان و گویاست و نمونه ای خوب از یک ترجمه قابل قبول ارائه می کند. تنها اشکالی که متوجه ترجمه است این است که آیات مورد بحث و نیز برخی اشعار عربی به فارسی ترجمه نشده اند که امید است در چاپ بعدی این اشکال کوچک نیز مرتفع شود.

شهرتگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

عمدتاً به عنوان یک علم تمام تدافعی در مقابل مخالفان شناخته شده است در حالی که به نظر می‌رسد این نوع نگرش به کلام تا حدی اشتباه باشد. بدون تردید بوجود آمدن سوال امری طبیعی است که هم زمینه زایش، گسترش و تقویت علوم دینی را فراهم می‌کند و هم میزان معرفت و استحکام فکری سوال کننده را دو چندان می‌نماید.

به نظر می‌رسد بطور کل برخورد اسلام با سوال، شک و شبهه یک برخورد عادی و طبیعی و اتفاقاً در خیلی از مواقع غیر تدافعی است، الا در مواردی که مخالفان اندیشه‌های دینی با شبهه افکنی و ایجاد شک و تردید در صدد تضعیف ایمان و سرنگونی اندیشه‌های دینی برآمده باشند که به طور طبیعی در این مواقع هر اندیشه‌ای در مقام دفاع سرسختانه از خود بر خواهد آمد.

امروز ضمن آنکه به مقتضای زمان سوالات جدیدی حول اصول و فروع اساسی و لایتغیر دین از ناحیه دینداران طرح شده است، شبهات و ایرادات جدید و فراوانی نیز عمدتاً ناشی از ترجمه روزافزون فلسفه‌های غربی - بر آن وارد شده است. تا جایی که حتی عده‌ای را به فکر جایگزین ساختن کلام جدید بجای کلام موجود یا به عبارتی کلام سنتی انداخته است. جدید شدن هر علمی فی‌نفسه بسیار مطلوب است، اما باید دید جدید شدن کلام به چه معناست؟ آیا صرف طرح مسائل جدید و لزوم پاسخگویی به آنها به جدید شدن علم کلام انجامیده است یا خیر این جدید شدن به معنای تغییر تعریف، وظایف، موضوع روشها و پیش فرضهای علم کلام است؟ پاسخگویی به این سوالات فرصت بیشتری را می‌طلبد که جای آن در این مقال کوتاه، نیست. اما به نظر می‌رسد تاکنون پاسخ دقیقی به سوال فوق داده نشده است. علی‌ای حال کلام موجود نیز که در طول تاریخ همواره شاهد مسائل جدید و متنوع کلامی بوده است توان پاسخگویی به مسائل جدید را مشروط به برقراری یک ارتباط دائمی با سایر شاخه‌های علوم اسلامی و دیگر علوم چون فلسفه دارد که شایان توجه جدی تر می‌باشد.

امروزه احساس می‌شود کلام اسلامی نیاز به تحرک و پویایی بیشتری دارد. البته هستند اندیشمندانی که تنهایی به این مهم پرداخته و خدمات علمی - کلامی بسیاری نیز داشته‌اند، اما این اقدامات فردی کفایت نمی‌کند و لازم است سازمان حوزه‌های علمیه کلام را نیز همچون فقه و اصول جزو دروس اصلی حوزه قرار داده و پژوهش را نیز در این باب گسترش دهند.

اثر حاضر جلد نخست کتابی است آموزشی (برای سطوح متوسط آموزشی)، نوشته فاضل ارجمند جناب آقای محمد سعیدی مهر، که ظاهراً اولین اثری است که به نحو مفصل و منظم و به شیوه آموزشی در این موضوع به زبان فارسی منتشر شده است. مباحث این کتاب ارزشمند شامل یک مدخل و ۴ بخش کلی می‌باشد. بخش اول: مبحث خدایابی، بخش دوم: مبحث توحید، بخش سوم: مبحث صفات الهی، بخش چهارم: مبحث افعال الهی.

در مدخل، مولف به مباحثی چون: تعریف علم کلام، روش علم کلام، نام‌گذاری علم کلام و قلمرو علم کلام پرداخته است.

تعریفی که مولف برای علم کلام جهت دستیابی به تصویری کلی از این علم ارائه داده، عبارت است از: دانشی که به استنباط، توضیح، تنظیم و اثبات عقاید اسلامی و دفاع از آن می‌پردازد. همچنین براساس این تعریف وظایف عمده علم کلام از نظر مولف

شود؛ چرا که پرواضح است تمامی احکام شرعی بر مبنای اصول عقاید و فروع لایتغیر دین صادر می‌گردد، چه اینکه در صورت مخدوش شدن هر یک از این اصول بالتبع احکام شرعی نیز از حجت عقلی خود ساقط می‌گردد.

به تجربه تاریخ هر قدر که از عمر اسلام گذشته است، اهمیت این علم نیز دو چندان گردیده است. پیوستن اقوام و ملل مختلف به اسلام با یک سلسله افکار و اندیشه‌ها، و همزیستی مسلمانان با ارباب دینت‌های دیگر از قبیل یهودیان و مسیحیان و مجوسیان و صابئین و مجادلات مذهبی که میان مسلمین و آن فرقه‌ها رخ می‌داده است، همچنین تلاش مخالفان جهت مخدوش ساختن عقاید دینی و تضعیف ایمان مسلمانان و بروز اختلاف و شاخه شاخه شدن اسلام به فرق گوناگون، همه و همه موجب توسعه و گسترش علم کلام و ظهور متکلمان برجسته در قرنهای دوم، سوم و چهارم گردید.

در اینجا ذکر این مهم ضروری است که کلام اسلامی تاکنون

همان اموری است که در تعریف بدان تاکید شده یعنی: ۱. استنباط، ۲. توضیح، ۳. تنظیم، ۴. اثبات، ۵. دفاع. در اینجا مراد از تنظیم عبارت است از اینکه متکلمان اصول و مباحث گوناگون اعتقادی را در طرح سامانمندی طبقه بندی نموده و ربط و نسبت آنها را با یکدیگر آشکار نمایند.

بخش اول این کتاب، به مبحث خداشناسی پرداخته است. این بخش شامل: ۱) کلیات که به مباحثی چون: اهمیت خداشناسی، ضرورت خداشناسی، مراتب وسطوح مختلف خداشناسی، راههای خدایابی و خداشناسی، راههای عمومی و اختصاصی و همچنین در راستای بیان راههای خدایابی و خداشناسی (۲) راه فطرت (۳) برهان نظم (۴) راه عقل (برهان است: از: ۱) شناخت ذات الهی که برای هیچ مخلوقی امکان ندارد (۲) شناخت اینکه خداوند وجود دارد (۳) شناخت اوصاف و افعال خداوند. همچنین در این بخش راههای خداشناسی به شرح ذیل به ۳ دسته تقسیم شده است: ۱) راه عقل (۲) راه تجربه (۳) راه دل که براهین عقلی اثبات خدا به دسته نخست و برهان نظم و فطرت به ترتیب به دسته دوم و سوم تعلق می‌گیرد. البته برخی از این راهها عمومی است و برخی دیگر به گروه خاصی از مردم اختصاص دارد. سپس در ادامه به تفصیل راه فطرت، برهان نظم و راه عقل، برهان وجوب و امکان مورد تبیین و توضیح قرار گرفته است.

بخش دوم این کتاب، به مبحث توحید اختصاص یافته است. در این بخش نیز مولف ابتداء در قالب کلیات نکاتی را درباره توحید در دیگر ادیان الهی، عمق و ژرفای آموزه توحیدی در اسلام، معنای لغوی، توحید، توحید نظری و عملی، معنای اصطلاحی توحید، جایگاه بحث توحید در ساختار علم کلام، توحید در قرآن و سنت و اهمیت توحید در اسلام و دیگر ادیان آسمانی، طرح نموده است.

در این مباحث واژه توحید به معنای یکی دانستن و یکتا شمردن دانسته شده است که می‌توان آن معنا را در روایات بسیاری یافت. همچنین توحید در یک معنای کلی، عبارت است از: اعتقاد قطعی به وحدانیت و یکتایی خدا در ذات و صفات و افعالش و انجام اعمال متناسب با این اعتقاد، که گاه توحید به معنای عاضری به کار رفته و در این معنا بر کلیه مباحث خداشناسی نیز اطلاق شده است. توحید بر دو قسم است: ۱) توحید عملی که عبارت است از رفتار کردن به گونه‌ای که مقتضای اندیشه‌ها و اعتقادات توحیدی است. ۲) توحید نظری که عبارت است از اعتقاد قطعی و جازم به یکتایی خداوند در ذات در صفات و افعال خویش. توحید ذاتی خود به سه نوع تقسیم می‌شود: ۱) توحید ذاتی یا توحید در ذات، ۲) توحید صفاتی یا توحید در صفات، ۳) توحید افعالی یا توحید در افعال. در ادامه و پس از پرداختن به کلیات بخش دوم کتاب، ابتداء به بررسی اقسام توحید نظری می‌پردازد. پس از آن و در ادامه توحید عملی و اقسام آن مورد بررسی و تبیین قرار می‌دهد. توحید عملی در این بخش به توحید در استعانت، توحید در اطاعت، توحید در محبت، توحید در توکل تقسیم گردیده است. همچنین در انتهای بررسی توحید عملی آمده است که علاوه بر خدایابی، یکتاشناسی (توحید) و یکتاپرستی نیز از امور فطری است که توحید عملی نیز بالتبع بنا به شواهد قطعی امری فطری است. در انتهای بخش مباحث طرح شده عبارت است از: مبانی توحید از دیدگاه قرآن و سنت، توحید و شرک، شرک در قرآن و روایات.

بخش سوم این کتاب، به صفات الهی پرداخته است. در ابتدای این بخش نیز مباحثی در قالب کلیات مطرح گردیده که عبارت است از: اسم، صفت و فعل (اسمای الهی، صفات الهی و افعال الهی)، گستره بحث صفات الهی در علم کلام، تقسیم بندی صفات الهی، صفات الهی به دو دسته صفات ثبوتی و صفات سلبی تقسیم شده است. صفت ثبوتی بعدی از ابعاد کمالات خداوند را بیان می‌دارد و از ثبوت واقعیتی در ذات الهی حکایت می‌کند. صفات سلبی حاکی از سلب نوعی نقصان و محدودیت از ذات خداوند است و از این رو، صفات سلبی نیز به نوعی از کمال ذات خداوند پرده برمی‌دارد.

در ادامه مباحث این بخش عبارت است از: شناخت اوصاف الهی، قرآن و توصیف خداوند، علم الهی (به عنوان یکی از اوصاف ثبوتی خداوند) قدرت الهی، حیات ازلیت و ابدیت، اراده الهی، کلام الهی، صیقل - حکمت (که همگی جزو صفات ثبوتی خداوند اعم از ذاتی و فعلی اند)؛ همچنین صفات سلبی که در انتهای این بخش بیان پرداخته شده است. جسم نبودن خداوند، فاقد جهت و مکان بودن خداوند، اینکه خداوند در غیر خود حلول نمی‌کند، نفی اتحاد خداوند با غیر اینکه خداوند اوصاف عرضی ندارد، همچنین تنزه خداوند از لذت، الم (درد)، اینکه خداوند مورد رویت کسی قرار نمی‌گیرد و... می‌باشد که در آیات و روایات متعددی طرح شده است.

بخش چهارم و آخر این کتاب افعال الهی نام گرفته است. مباحث این بخش در ۲ دسته کلی جای گرفته است: ۱) مباحث عمومی و مشترک افعال الهی، ۲) مباحث خاص مربوط به هر یک از افعال.

در دسته اول مباحث بسیار مهمی چون: حسن و قبح عقلی، حکمت الهی، غایتمندی افعال خداوند، عدل الهی، قضا و قدر و جبر و اختیار مورد بحث واقع شده است.

مطالعه دقیق این کتاب ارزنده را به همه طلاب و دانشجویمان مشغول در رشته‌های ذریعاً پیشنهاد نموده و منتظر انتشار مجلدات دیگر این مجموعه که در موضوع راهنماشناسی و معادشناسی است، خواهیم بود.

پیوستن اقوام و ملل مختلف به اسلام
با یک سلسله افکار و اندیشه‌ها،
و همزیستی مسلمانان با ارباب دینت‌های
دیگر از قبیل یهودیان و مسیحیان و مجوسیان
و صائبین و مجادلات مذهبی
که میان مسلمین و آن فرقه‌ها
رخ می‌داده است،
همچنین تلاش مخالفان
جهت مخدوش ساختن
عقاید دینی و تضعیف ایمان مسلمانان
و بروز اختلاف و شاخه شاخه شدن اسلام
به فرق گوناگون
همه و همه
موجب توسعه و گسترش علم کلام
و ظهور متکلمان برجسته در قرنهای
دوم، سوم و چهارم گردید.